

**DEVELOPMENT OF UPBRINGING, SCHOOLS, AND
PEDAGOGICAL THOUGHT IN MAVAROUNNAHR FROM THE
SECOND HALF OF THE 14TH CENTURY TO THE 16TH CENTURY**

Student of Termez State Pedagogical Institute

Sultonova Nafisa Jabbor qizi

sultonovan005@gmail.com

Abstract: This article provides a historical-pedagogical analysis of the formation and development of the education and upbringing system in the territory of Mavarounnahr during the second half of the 14th to the 16th centuries. It highlights the state-level attention given to enlightenment during the reigns of Amir Temur, the Timurids, and the Shaybanids. The role of schools (maktabs) and madrasas in education, as well as their activities, are demonstrated based on historical facts. The development of the scientific environment and educational content during the era of Mirzo Ulugbek is analyzed. Special attention is paid to Alisher Navoi's pedagogical views on the upbringing of a "perfect human." The continuation of educational traditions during the Shaybanid period in the 16th century is also explored. The article summarizes the developmental stages of pedagogical thought, and the research findings hold theoretical significance for the modern education system.

Keywords: Mavarounnahr, education and upbringing system, school and madrasa, pedagogical thoughts, Amir Timur, Mirzo Ulugbek, Alisher Navoi, Shaybanid period

**XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnahrda tarbiya, maktab
va pedagogik fikrlar rivoji**

Termiz davlat pedagogika inisituti talabasi

Sultonova Nafisa Jabbor qizi

sultonovan005@gmail.com

Annotatsiya .Mazkur maqolada XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnahr hududida ta'lim-tarbiya tizimining shakllanishi va rivoji tarixiy-

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Amir Temur, temuriylar va Shayboniylar davrida ilm-ma'rifatga bo'lgan davlat miqyosidagi e'tibor yoritiladi. Maktab va madrasalarning ta'lim-tarbiyadagi o'rnini hamda ularning faoliyati tarixiy faktlar asosida ko'rsatib beriladi. Mirzo Ulug'bek davrida ilmiy muhit va ta'lim mazmunining rivoji tahlil qilinadi. Alisher Navoiyning komil inson tarbiyasiga oid pedagogik qarashlariga alohida e'tibor qaratiladi. XVI asrda Shayboniylar davrida ta'lim an'analarning davom etishi ochib beriladi. Maqolada pedagogik fikrlarning rivojlanish bosqichlari umumlashtiriladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy ta'lim tizimi uchun nazariy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, ta'lim-tarbiya tizimi, maktab va madrasa, pedagogik fikrlar, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Shayboniylar davri.

XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asr Movarounnahr tarixida ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar rivojida muhim burilish davri hisoblanadi. Bu davrda siyosiy barqarorlikning yuzaga kelishi, markazlashgan davlatning shakllanishi ilm-fan va ta'lim tizimining rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratdi. Ayniqsa Amir Temur hokimiyatga kelgach, ilm-ma'rifat, tarbiya va axloq masalalari davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi. Amir Temur o'z faoliyatida bilimli, tarbiyali va vatanparvar kishilarga tayanib ish yuritgan. "Temur tuzuklari"da ilm ahli, ulamo va fozil kishilarni e'zozlash, ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlash zarurligi qayd etilgan. Bu holat ta'lim va tarbiya masalalariga davlat miqyosida e'tibor qaratilganini ko'rsatadi.

Mazkur davrda Movarounnahrda ta'lim tizimi asosan boshlang'ich maktablar va madrasalar orqali amalga oshirilgan. Boshlang'ich maktablar ko'pincha masjidlar qoshida tashkil etilib, bolalarga savod o'rgatish bilan bir qatorda axloqiy va diniy tarbiya berishga xizmat qilgan. Maktablarda Qur'oni karim o'qitilari, arab yozuvi, o'qish va yozish, oddiy hisob ishlari o'rgatilgan. Ta'lim jarayonida yod olish, takrorlash va ustoz-shogird an'analari asosiy o'rin tutgan. Muallimlar bolalarning xulq-atvoriga alohida

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

e'tibor qaratib, ularni kattalarga hurmat, halollik va odob-axloq qoidalariga amal qilish ruhida tarbiyalaganlar.

XV asrga kelib, temuriylar davrida Movarounnahrda ilm-fan va pedagogik fikrlar yanada rivojlandi. Bu davrda Samarqand, Buxoro va Hirot yirik ilmiy-madaniy markazlarga aylandi. Mirzo Ulug'bekning ilmiy va pedagogik faoliyati ta'lim tarixida alohida o'rin tutadi. 1420-yilda Samarqandda Ulug'bek madrasasining bunyod etilishi o'sha davr ta'lim tizimining yuksak darajada bo'lganidan dalolat beradi. Ushbu madrasada matematika, astronomiya, mantiq, falsafa va fiqh fanlari chuqur o'qitilgan. Ulug'bekning o'zi ham astronomiya va matematika fanlari bilan bevosita shug'ullanib, ta'lim jarayonida ilmiy yondashuvni ustuvor deb bilgan.

Ulug'bek madrasasida faoliyat yuritgan Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshiy va Ali Qushchi kabi olimlar Sharq ilm-fanining yetuk namoyandalari bo'lib, ular nafaqat ilmiy tadqiqotlar olib borgan, balki talabalarga bilim berish orqali pedagogik fikrlarning rivojiga ham katta hissa qo'shganlar. Ta'lim jarayonida bahs-munozara, ilmiy tahlil va mustaqil fikrlashga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa madrasalarni oddiy diniy muassasa emas, balki ilmiy-ta'limiy markaz darajasiga ko'targan.

Pedagogik fikrlar rivojida Alisher Navoiyning qarashlari alohida ahamiyatga ega. Alisher Navoiy o'z asarlarida ilm-ma'rifatni inson kamolotining asosiy sharti sifatida baholaydi. Uning fikricha, ilm axloq bilan uyg'un bo'lgandagina jamiyat taraqqiy etadi. "Mahbub ul-qulub" asarida Navoiy jamiyatdagi turli kasb va toifa vakillarining axloqiy fazilatlarini tahlil qilib, tarbiyaning ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatib beradi. U ustoz-shogird munosabatlariga alohida e'tibor qaratib, ustozni ma'naviy yetakchi sifatida ulug'laydi. Bu qarashlar o'sha davr pedagogik tafakkurining yuksak darajada rivojlanganini ko'rsatadi.

XVI asrda Movarounnahrda Shayboniylar sulolasi hukmronligi davrida ham ta'lim va tarbiya an'analari izchil davom ettirildi. Shayboniylar davrida Buxoro, Samarqand va Toshkent ilmiy markazlar sifatida o'z mavqeini saqlab qoldi. Ayniqsa Buxoro

madrasalari butun Markaziy Osiyoda mashhur bo‘lib, bu yerda ko‘plab ulamo va olimlar yetishib chiqdi. Madrasalarda diniy fanlar bilan bir qatorda mantiq, adabiyot, tarix, matematika kabi fanlar ham o‘qitilgan. Bu esa ta’limning qamrovli va tizimli bo‘lganini ko‘rsatadi.

Mazkur davr tarbiya tizimida axloqiy va diniy tarbiya yetakchi o‘rinni egallagan. Yoshlarni halollik, adolat, mehnatsevarlik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jamiyatning muhim vazifasi hisoblangan. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya va harbiy tayyorgarlik ham yoshlar tarbiyasining muhim qismi bo‘lgan. Bu holat Movarounnahrda komil inson tarbiyasi masalasi har tomonlama yondashuv asosida amalga oshirilganini ko‘rsatadi.

XIV–XVI asrlarda Movarounnahrda ta’lim va tarbiya jarayonining muhim jihatlaridan biri bu ta’limning ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog‘liqligidir. Ta’lim muassasalari faqatgina bilim berish bilan cheklanmay, jamiyatda ma’naviy muhitni shakllantiruvchi muhim institut vazifasini bajargan. Maktab va madrasalarda tarbiya jarayoni diniy, axloqiy va aqliy tarbiya uyg‘unligida olib borilgan bo‘lib, bu yondashuv yoshlarning har tomonlama yetuk bo‘lib kamol topishiga xizmat qilgan.

Movarounnahr madrasalarida ta’lim mazmuni qat’iy dastur asosida olib borilgan. Talabalar dastlab arab tili grammatikasi, mantiq va balog‘at fanlarini o‘rganib, keyinchalik tafsir, hadis, fiqh va falsafa kabi murakkab fanlarga o‘tganlar. Bu bosqichma-bosqich ta’lim tizimi o‘sha davr pedagogikasining ilmiy asosga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Madrasalarda dars beruvchi mudarrislar nafaqat bilimdon, balki yuksak axloq egasi bo‘lishi talab etilgan. Chunki ustoz shaxsiy namuna orqali tarbiya beruvchi asosiy shaxs sifatida qaralgan.

Pedagogik fikrlar rivojida tasavvuf ta’limotining ham o‘rni katta bo‘lgan. Naqshbandiya tariqati vakillari ta’lim va tarbiyada ichki poklik, sabr, kamtarlik va mehnatsevarlik g‘oyalarini targ‘ib qilganlar. Bu g‘oyalar maktab va madrasalarda beriladigan tarbiya mazmuniga chuqur singib ketgan. Ayniqsa Buxoro va Samarqand

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

hududlarida tasavvuf ta'siri ostida shakllangan tarbiya tizimi axloqiy yetuklikni ta'limning markaziga qo'ygan.

XVI asrda Shayboniylar davrida ta'lim tizimining moddiy bazasi ham mustahkamlandi. Madrasalar davlat va xususiy vakflar hisobidan moliyalashtirilgan. Vakf hujjatlarida mudarrislar, talabalar va xizmatkorlar uchun belgilangan mablag'lar aniq ko'rsatilgan bo'lib, bu ta'lim muassasalarining barqaror faoliyat yuritishini ta'minlagan. Bu holat ta'limning tashkiliy jihatdan puxta yo'lga qo'yilganidan dalolat beradi.

Ta'lim jarayonida qo'llanilgan pedagogik usullar ham e'tiborga molikdir. Madrasalarda matn o'qish, sharhlash, yodlash bilan bir qatorda bahs-munozara usuli keng qo'llanilgan. Talabalar ilmiy bahslarda qatnashib, o'z fikrini dalillar asosida himoya qilishga o'rgatilgan. Bu usul yoshlarning tanqidiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilgan. Bugungi zamonaviy pedagogik metodlar bilan qiyoslanganda, bu yondashuv o'sha davr ta'limining yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi.

Shuningdek, Movarounnahrda ayollar ta'limiga nisbatan munosabat ham muhim masala hisoblanadi. Garchi rasmiy maktab va madrasalarda asosan erkaklar tahsil olgan bo'lsa-da, oilaviy tarbiya jarayonida ayollarning o'rni juda katta bo'lgan. Onalar bolalarga dastlabki axloqiy va diniy tarbiyani berganlar. Ayrim tarixiy manbalarda savodli va ilmiy ayollar mavjud bo'lgani qayd etilib, bu holat jamiyatda ta'limning keng qamrovli bo'lganini ko'rsatadi. Movarounnahr pedagogik tafakkurining yana bir muhim jihati bu tarbiyada mehnatning o'rniga alohida e'tibor qaratilganidir. Yoshlar hunarmandchilik, dehqonchilik va savdo-sotiq bilan shug'ullanishga o'rgatilgan. Mehnat tarbiyasi insonning jamiyatdagi o'rnini belgilovchi muhim omil sifatida qaralgan. Bu g'oya Alisher Navoiy asarlarida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnahrda shakllangan ta'lim-tarbiya tizimi o'zining ilmiyligi, tizimliliigi va ma'naviy

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-2, 2026**

yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Maktab va madrasalar faoliyati, buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari, tarbiya jarayonida axloq va ilm uyg'unligi ushbu davr pedagogikasining asosiy xususiyatlari bo'lib xizmat qilgan.

XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya tizimi yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Amir Temur va temuriylar davrida ilm-ma'rifat davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan bo'lsa, Shayboniylar davrida bu an'analar izchil davom ettirildi. Maktab va madrasalar nafaqat bilim beruvchi muassasa, balki yosh avlodni axloqan yetuk shaxs etib tarbiyalovchi markazlar sifatida faoliyat ko'rsatdi. Ulug'bek va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning pedagogik qarashlari ilm va tarbiya uyg'unligini ta'minlashga xizmat qildi. Ta'lim jarayonida aqliy, axloqiy, diniy va mehnat tarbiyasining birligi asosiy tamoyil sifatida qaraldi. Ushbu davrda shakllangan pedagogik meros Markaziy Osiyo ta'lim tizimining tarixiy poydevorini tashkil etdi. Mazkur tajriba bugungi zamonaviy pedagogika rivoji uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Bolalarni maktabga tayyorlash jarayoni ko'p qirrali va uzluksiz pedagogik jarayon bo'lib, unda ota-onaning faol ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, ota-ona, ta'lim muassasasi va pedagoglar o'rtasidagi samarali hamkorlik bolalarning intellektual, psixologik, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishini ta'minlaydi. Oilada yaratilgan ijobiy tarbiyaviy muhit bolaning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va maktabga moslashuv jarayonini yengillashtiradi. Ota-onaning pedagogik savodxonligi va tarbiyadagi mas'uliyati bolaning ta'limdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli bolalarni maktabga tayyorlashda ota-ona hamkorligini kuchaytirish, ularni pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayoniga faol jalb etish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

XIV asrning ikkinchi yarmi va XVI asrda Movarounnahrda ta'lim-tarbiya tizimi yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Amir Temur va temuriylar davrida ilm-ma'rifat davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylangan bo'lsa, Shayboniylar davrida bu

an'analar izchil davom ettirildi. Maktab va madrasalar nafaqat bilim beruvchi muassasa, balki yosh avlodni axloqan yetuk shaxs etib tarbiyalovchi markazlar sifatida faoliyat ko'rsatdi. Ulug'bek va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlarning pedagogik qarashlari ilm va tarbiya uyg'unligini ta'minlashga xizmat qildi. Ta'lim jarayonida aqliy, axloqiy, diniy va mehnat tarbiyasining birligi asosiy tamoyil sifatida qaraldi. Ushbu davrda shakllangan pedagogik meros Markaziy Osiyo ta'lim tizimining tarixiy poydevorini tashkil etdi. Mazkur tajriba bugungi zamonaviy pedagogika rivoji uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalangan adabiyotlar

1. **“Temur tuzuklari”**. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2019.
2. **Alisher Navoiy” Mahbub ul-qulub”** – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2011.
3. **Alisher Navoiy” Xamsa”** – Toshkent: Fan nashriyoti, 2010.
4. **Mirzo Ulug‘bek” Ziji jadidi Ko‘ragoniy”** – Toshkent: Fan nashriyoti, 1994.
5. **Abdurahmon Jomiy” Bahoriston”** – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2006.
6. **Qur‘oni Karim.** – Toshkent: Movarounnahr nashriyoti, 2018.
7. **Bartold V.V. “Turkiston madaniy hayoti tarixi”**. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1998.
8. **Bartold V.V.” Turkiston mo‘g‘ullar davrida”**. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1990.
9. **O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 1–12-jildlar.** – Toshkent, 2000–2008.
10. **Hasanov S. “Pedagogika tarixi”**. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2014.
11. **Madaminov T. “Pedagogika tarixi”**. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2014.
12. **Rashidov A.” Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyat”**. – Toshkent: Akademiya, 2015.

